

A birtokviszonyok Olaszországban.

Írta: PETHEŐ KÁLMÁN.

Napjainkban az agrárkérdés mindinkább előtérbe nyomul és a legtöbb európai államban mint az állami és társadalmi élet egyik legfontosabb problémája vár megoldásra. Majd itt, majd ott mozdulnak meg kisebb-nagyobb, a mai agrárviszonyokkal elégedetlen tömegek, erőszakosan követelve azok reformálását. Különösen Olaszországban követik sűrűn egymást, egy évtized óta, a mezőgazdasági strike-ok, melyek romboló hatásukkal még inkább megnehezítik az úgyszólván csak lassan fejlődő, szinte stagnáló olasz mezőgazdaság előhaladását; maga GHINO VALENTI, a neves egyetemi tanár is elismeri »L'Italia agricola dal 1861 al 1911« című tanulmányában, hogy Olaszország különböző társadalmi és gazdasági okok hatása következtében az utóbbi évtizedekben nem tudott lépést tartani mezőgazdasági téren a többi európai állammal. »L'Italia agricola nel trentennio 1771 -1900 non abbia in alcun modo progredito« mondja a kiváló író és a kedvezőtlen mezőgazdasági viszonyokat első sorban a belterjes gazdálkodáshoz szükséges tőkének feltűnő ritkaságával magyarázza. E tőkeszegénységet jórészt maga az állam idézte elő az egyházi jószágok nagymérvű árúba bocsátásával, aminek következtében a rendelkezésre álló tőkék a földbirtok megszerzésére fordítottak; a földnek javítására, trágyázásra, öntözésre csak igen kevés hányad jutott. Az egyházi javak eladásának eredményéről az alábbi táblázat számol be:

Időszak	Eladási ár
1867-1870	312,577.086 lira
1870-1880.	244,375.560 »
1880-1890	48,151.095 »
1890-1900	18,455.132 »
1900-1907	5,218.196 »
Összesen	628,877.069 lira

Mindenesetre e nagykiterjedésű földek szabad forgalomba való bocsátása kedvezően hatott a birtokmegoszlásra, mert a birtokosok számát emelte, ha nem is oly mértékben, mint amely socialpolitikai szempontból kívánatos lett volna; akis-birtokos-osztályon azonban, kevés kivétellel, vajmi keveset segített az egyházi és részben állami birtokok felosztása, mert a földrészleteket első sorban nagybirtokosok és spekulánsok vették meg, másrészt a kisbirtokos által megszerzett részlegek is, a rendkívül nyomasztó adóterhek, a tőkehiány és rendezetlen hitelviszonyok következtében rövid idő alatt szintén a nagyobb birtokosok és tőkések kezébe kerültek.

Az kétségen felül áll, hogy az agrármozgalom közvetlen okai országonként mások és mások és hogy megoldásuk is különféle módon és eszközökkel történhetik, mindazonáltal általánosan jelentkezik a kibontakozást keresőknek az a törekvése, hogy a birtokmegoszlást szilárdabb, a jelen gazdasági és társadalmi viszonyainak inkább megfelelő alapokra állítsák. Bizonyos időn túl ugyanis az eddig fennálló termelési rendszerek már nincsenek arányban a modern gazdasági technikával, ennek alkalmazása nélkül pedig a folyton szaporodó népesség ugyanazon a területen nem bír megélni. Az eddigi birtokeloszlás és művelési rendszer nem felel meg az intenzívebb termelés követelményeinek, az összeütközések és súrlódások az egyes gazdasági elemek között szinte folytonossá válnak. E mind erősebben jelentkező összeütközéseknek mélyebb okát tehát a modern gazdasági termelés követelményeihez való alkalmazkodás meg nem létezésében kell keresnünk. Az agrárkrisis annál erősebben lép fel, minél lassúbb vagy minél nehezebb a modern gazdasági technika követelményeihez való alkalmazkodás. A mondottak megvilágítására éppen az olaszországi viszonyok szolgálhatnak legjobban; Olaszországban az agrárkérdés, különösen Róma vidékén, már szinte a történelem előtti idők óta egyre kísért. Az első római agrártörvény Kr. e. 486-ból való, az utolsó pedig 1908-ból; Cassius consulságától a Giolitti-cabinet kormányrajutásáig pedig szinte egymást érték az agrárkérdés megoldását célzó törvények.

Olaszország első sorban mezőgazdasági állam. Az 1901. évi népszámlálás alapján a 9 éven felüli lakosság közül az

őstermelésben és bányászatban 9,758.126, az iparban és kereskedelemben pedig csak 5,094.871 lélek nyert alkalmazást. Rendszeres mezőgazdasági művelés alá az ország területének azonban csupán 51.9%-a kerül, de ez is csak az utolsó évtizedben. A legtermékenyebb vidék jórésze nem lakható a malária miatt. A legújabb időben mindazonáltal egyes helyeken már diadalmasan halad előre az emberi munka; a türelmes olasz viruló olaj- és dús szőlőkertekké varázsolta a Riviera lejtőit, Sorrento szikláin pedig citrom- és narancserdőt teremtett. Az öntözés alatt levő terület 1905-ben meghaladta az 1,364.000 hektárt s már JACINI említi, hogy van olyan belterjes művelés alatt álló terület, mely hektáronként 2.000 líra jövedelmet hajt. Az ország változatos éghajlati és magassági viszonyai a mezőgazdasági termékek sokféleségét vonja maga után. Főtermék a búza, 4,758.600 hektáron lefoglalva a maga számára a művelés alatt álló területnek majdnem V_s-ét, értékben pedig meghaladja az összes mezőgazdasági termékek $\frac{1}{3}$ -át; a búza mellett még csak a tengeri termelése számottevő, különösen az ország északi részén; a Po síkság rizsföldjei egyrészt a talaj kimerülése, másrészt az alacsony árak folytán mind kisebb területre zsugorodnak össze. A búzatermelés hozadéka az extensív művelés következtében oly csekély, hogy e tekintetben csupán Oroszország áll mögötte az európai államok között; míg ugyanis Belgiumban 25, Nagy-Britanniában 22, Németországban 20, Franciaországban 14 mm. terem átlag hektáronként, addig az olasz hozadék alig haladja meg a 10mm.-t; a Po völgyében azonban, ahol a termelés nagy gonddal történik, a búza 16 mm.-t ad.

Több mint valószínű, hogy a magas vámvédelem (7.5 líra mm.-ként) egyik oka annak, hogy a termelők nem tartják szükségesnek a belterjesebb művelésre való áttérést, megmaradnak a már rég meghaladott művelési rendszerek mellett, ami pedig az olasz mezőgazdaság fejlődésének legerősebb kerékkötője. Pedig számos példa van rá az ország különböző vidékein, hogy az okszerű művelés, különösen helyes vetésforgás, műtrágya használata stb. folytán a hozadék rövid idő alatt 100-250%-kal is emelkedett; nem nagy fáradságba kerülne tehát otthon előállítani még azt a 9.8 millió mm. búzát is, mely az utolsó évtizedben átlag évente behozatalra kerül 70.2 millió líra értékben.

Igen,, nehéz tiszta képet adni az olasz mezőgazdasági osztályok helyzetéről egyrészt, másrészt pedig a fennálló birtokviszonyokról, olyannyira nagy itt a különféleség, mely nem kis mértékben a történeti alakulások következménye. Ugyanabban a szomszédságban a socialis viszonylatoknak legtöbbször a legnagyobb változatosságát találjuk. Táplálkozásban, viseletben, nevelésben, erkölcsben, gazdasági rendszerben oly sokféleség tótul élénk, hogy itt az általánosítás szinte lehetetlen. Itt van a franczianyelvű aostai parasztbirtokos, ki szorgalmas, intelligens munkás, jólétben él, politikájában erősen liberális, vallásra nézve protestáns vagy szabadgondolkozó. Lombardia mesterségesen öntözött földjén találjuk a hektáronként körülbelül 180-240 korona tőkével rendelkező gazdát, kit talán legjobban a kitűnő angol farmerrel hasonlíthatunk össze és akinek, bár nincs tele a feje gazdasági teoriákkal, annál nagyobb a gyakorlati tudása s mint munkaadót benső socialis kapcsok fűzik munkásaihoz, bár gyakran kicsinyes érdekeitől nem tud egészen szabadulni.

Toscanában és Marche vidékén él a felesbe dolgozó földműves, elégedetten a maga szűkes viszonyaival; őt nem érinti s nem veti ki a conservatismusból semmiféle politikai vagy vallási pártszenvédély; keveset gondol a culturalis haladással s a gazdasági élet küzdelmeit a régi rossz eszközökkel igyekszik még ma is megvívni. Az Appenini hegyek lejtőin meghúzódó községekben találjuk a romantikus pásztornépet, de csak rövid időn át, mert amint megenyhül az idő, elhagyja tűzhelyét s nomádmódra hatalmas nyájaival bejárja a hegyi legelőket. Nápoly és Salerno mellett laknak a konyhakertészet mesterei, derék munkásnép, minden socialis törekvéstől távol s köztük az irni-olvásni tudó ritkaságszámba megy. Igen nagy Apuliában az olajbogyó termelésére fogadott munkásoknak a száma, kik verejtékes munkájuk mellett olajjal, főzelékkal és pörkölt tengerivel táplálkoznak. Végre a civilisatió legalsó fokán áll a sicíliai nagybirtokhoz kötött paraszt, kinek alig van jobb sorsa az iga-vonó baromnál. Ablaktalan viskóját megosztja a gondjára bízott háziállatokkal; annyira szegény, hogy leányát kenyérrért adja férjhez; a legsötétebb babonába sülyedt, teljesen műveletlen.

Nem kisebb a változatosság a birtokmegoszlás tekintetében sem. Az »Inchiesta agraria« elnökének szavaival élve, Itáliában olyan nagy eltéréseket látunk a birtokok nagyságában, a művelési rendszerben, mint sehol másutt Európában; a nagy s lehető legextenzívebb gazdálkodással vezetett latifundium mellett megvan a birtokterjedelmek legváltozatosabb skálája, le egészen a törpebirtokig, melyen a termelésnek a legmesszebbmenő specializálódása hajtatik végre, a földnek legbelterjesebb megmunkálása mellett.

Itáliáról nem mondhatjuk, hogy a parasztbirtokosság hazája. Bár igaz, hogy a földbirtokosok száma nagy és növekedőben is van (az 1901-iki népszámlálás szerint 3,286.691), mégis a birtokok többsége nem biztosítja a megélhetést kis területénél fogva. A törpebirtokok száma mind kisebbre zsugorodik a rendszerint bekövetkező végrehajtás folytán. A némely helyen szinte hihetetlen mértékben észlelhető birtokfeldarabolás különböző, történeti, társadalmi, sőt pszichológiai okok együtthatására vezethető vissza, melyekre azonban a rendkívül szűk keretben nem térhetünk ki. Bolton King angol író »Italy-to-day« című munkájában 1.300 ezerre teszi azon 9 éven felüli egyének számát, kik saját földjüket művelik, ami körülbelül 400.000 birtokos parasztcsaládot jelentene. A birtokrendszernek ez a fajtája (coltivazione per economia o a manó propria) főleg Piemonte és Liguria dombos vidékein található, de elszórva az ország más tartományaiban is. Az olasz parasztbirtokost erősen jellemzi a földéhség s általános a panasz, hogy megtakarított pénzecskéjén megint újabb és újabb, bármily kis kiterjedésű földet vesz, ahelyett, hogy tőkéjét beruházásra és a meglevő földje javítására fordítaná. Brescia és Basilicata vidékén apró földdarabok aránylag óriási árak mellett kelnek el s a részletek törlesztése gyakran 25-30 esztendőn át is húzódik. Alba mellett, különösen az Amerikából visszavándoroltak nagy kereslete folytán, a föld értéke 20 év alatt megkétszereződött.

A művelési rendszerek második főcsoportját – alkotja különösen Toscana, Umbria, Marche vidékén a feles rendszer (colonia parziaria, mezzadria), mely mint a belterjesebb művelés bevezetésének és terjesztésének kiváló eszköze talált sok dicsőítőre, sőt még ma is nem egy kiváló olasz író hangoztatja

egyedül üdvözítő voltát. GENNARI a kitűnő író és politikus szerint »az agrárkérdés megoldása a feles rendszer továbbfejlődési feltételeinek lehető legkedvezőbb biztosításában rejlik«. A szerződési formula, mely a tulajdonos és a felesbe dolgozó földműves (*mezzadro*) között létrejö, még ma sincs sem jogilag, sem szokás útján egységesen megállapítva; sokszor ugyanabban a szomszédságban mások és mások a szerződésben megállapított jogok és köteleességek. Mégis mindenkor fennáll e rendszer elve, hogy a földbirtokos adja a földet és a tőkét, a feles földműves – a *mezzadro* – pedig munkájával járul a termeléshez; rendszerint a tulajdonos viseli a földadót, minden befektetés őt terheli, ő adja a lakóházat, gazdasági épületeket, sőt a háziállatokat is. Ezzel szemben a *mezzadro* tartozik, különösen ami a gazdálkodás irányát illeti, a földbirtokos kívánságaihoz alkalmazkodni; szolgáltatja a gazdasági eszközöket s résztvesz a folyó kiadások terhében; köteles az évi termésnek és egyéb hozadéknak felét természetben beszolgáltatni. Általában a földbirtokos társnak tekinti a termelésben a feles földművest, a szűkebb esztendőknben méltányosabb hányaddal elégszik meg, sőt szükség esetén pénzbeli segílyt is előlegez. A legújabb időben azonban, különösen egyes vidékeken, ahol a belterjes művelés már erősen tért hódít, a feles rendszer fenntartása régi formájában mindnagyobb akadályokba ütközik. Romagnában, hol ma már nagy tőkével dolgozó, mondhatnánk mezőgazdasági vállalkozókat találunk, kik nem kiméinek semmiféle költséget, hogy földjüket minél termékenyebbé tegyék, a feles rendszer régi formája nem tartható fenn. Modern gazdasági gépek beszerzése s más beruházás is csupán a földbirtokost terhelvén, csakhamar felmerült a kérdés, hogy az eddig felében dolgozó földműves mily arányban részesedjék a földbirtok hozadékában. Kétségtelen az, hogyha a jövőben meg is marad e rendszer, azt a modern gazdasági és socialis követelményeknek megfelelően kell mielőbb átfórmálni. Különösen két oldalról kerül a *mezzadria* támadás alá: egyrészt a földbirtokosok, másrészt pedig a socialisták oldaláról. A földbirtokosok részéről azért, mert a vezetés és felügyelet, másrészt a nyersterményeknek ily kis mennyiségben való piaczi elhelyezése rendkívül időtrabló és fáradságos, gyakran kisebb a tiszta haszon, mint ha a birtok

bérbe adatnék, s végre mert a helyi szokásjog annyira védelmébe fogadta a *mezzadrot*, hogy a feles rendszer átalakítása már emiatt is nehézségbe ütközik. Éppen Romagnában észlelhetni, hogy a feles rendszerrel elégedetlen földbirtokos kezdi bérbeadni földjét vagy saját kezelésbe veszi, vagy végre közvetítőre bízva, ki azután vérig kihasználja a *mezzadrot*. De a legnagyobb ellenségei a feles rendszernek a socialisták, azon ürügy alatt, hogy ez a belterjes művelés terjedésének áll útjában, valójában pedig azért akarják a földbirtokossal érdekközöségben álló *mezzadrot* kipusztítani, hogy azután teljes erővel fordulhassanak az így elszigetelten maradt földbirtokos ellen. Bár igaz, hogy a feles földművelő csak nehezen adja magát az újításra, inkább a házi szükségletre termel, s ezért gazdaságában sokféle, de mindenképp csak kevés terméket állít elő, ennél fogva a termelési költség nagyobb, mintha egyes speciális termékekre összpontosítaná tevékenységét, de mind emellett súlyosabb ellenvetésnek kell tekintenünk azt, mely a *mezzadro* önállóságának teljes hiányát emeli ki a gazdaság vezetése, a conjuncturák kihasználása szempontjából. Ahol a föld tulajdonosa tehetetlen, ott a feles sem boldogul, mert – mint említettük – teljességgel kötve van amannak rendelkezéséhez.

A bérrendszer melletti termelés szűkebb hazája Lombardia és Veneto, de előfordul az ország déli részén és Szicíliában is. A bérleti idő változó, a bérösszeg rendszerint pénzben állapítatik meg, de különösen délen természetben is, s így itt a bérrendszer észrevétlenül a feles rendszerbe simul át. Campaniában, Lombardiában s néhol Szicíliában is a bérlők igen kis területet művelnek s nagyjából konyhakertészettel foglalkoznak; gyakran gyümölcsöskerteket bérelnek, s ily esetben óriási az általuk fizetett bérösszeg; THOMAS OKEY szerint a Conca d'Oro narancskertjeinek a bére meghaladja hektáronként az 1.400 koronát is. A kisbérlő helyzete Olaszországban rendkívül nyomasztó; a magas bérek mellett a bérleti idő rendszeren elégtelen arra, hogy beruházásokat tehessenek, ha ugyan megvolna a szükséges üzleti tőkéjük; kemény, nehéz munkát végeznek s alig táplálkozhatnak jobban, mint a mezőgazdasági napszámos. Egyes helyeken hosszúlejáratú bérlettel, sőt örökbérlettel is találkozunk, mely még megőrizte *classicus* nevét (*enfiteusi*). A vélemények eltérők e rendszerrel szemben. Szembetűnő a kisbérlők kétségbe-

ejtő helyzete; pedig az ő verejtékes munkájuk teremtett s"ok köves pusztaságból viruló gyümölcsöskertet. Példák bizonyítják, hogy különösen a bérleti idő kiterjesztésével s méltányosabb bérösszeg mellett e rendszer nagy hasznára válhatnék az olasz mezőgazdaságnak. A kérdés égetően követeli a törvényhozás ily irányú beavatkozását.

A nagybirtokok Apuliában, Calabriában, Milano és Cremona körül fekszenek, valamint Siciliában Trepani és Girgenti mellett. Az igazi latifundium jellegét azonban a római provinciában találjuk meg, hol 1,200.000 hektár területen az 5.000 hektáron felüli birtok aránya 36%. Ez a vidék az igazi latifundium birodalma, melynek jellegzetes vonása a külterjes művelés, tekintet nélkül arra, hogy községek, egyházi és kulturális testületek vagy magánosok birtokát alkotják. Ez utóbbiak közt legnagyobb birtokkal rendelkeznek a római hercegi családok; a Caëtani hercegeknek több mint 30 ezer hektár földjük van. E roppant területek jórésze csupán legelő, mert a vidék, különösen nyáron, a malaria miatt nem lakható, s mert a föld urai minden befektetés nélkül is nagy jövedelmet húznak az állattenyésztésből. PAUL Roux »*La question agraire en Italie*« című munkájában kimutatja, hogy a latifundium mai napig fennmaradását a helyi viszonyoknak, a maláriának és a nagy mértékben külterjes állattenyésztésnek köszönheti. A latifundiumot pedig századok óta nyomon követi mindenütt az agrárkérdés, mert a nagybirtok, ahol extensív művelés alatt áll, bizonyos fokon túl lehetetlenné teszi a népesség megélhetését s ennek folytán a lakosság egy része a túlnépesség következtében kivándorolni kénytelen. Az olasz egyike a leggyorsabban szaporodó népeknek s a különben is igen magas születési arány azokon a vidékeken mutatja a legnagyobb számot, ahol az alsó néposztály a legszegényebb és a legműveletlenebb. Calabriában és Siciliában, de Basilicata és Puglie tartományaiban is a vidék ma már valósággal kihalt. Az ország e vidékein lassanként egészen összeroppan a gazdasági élet és mind válságosabb lesz az ellentét, mely Itália északi és déli részeit egymással szembeállítja, s amely vörös fonálként végigvonul az egész olasz belpolitikán. Az olasz kivándorlók száma 1906-ban, a hivatalos kimutatás szerint, megütötte a 788 ezret, az eltitkolt kivándorlás e számot még

ióval emeli. A »*Bolletino dell' Emigrazione*« jelentése szerint 1909-ben a kivándorlók 36%-a az agricol foglalkozásokból került ki, és azonban a provinciákban, hol túlnyomó a nagybirtok, arányuk elérte a 60%-ot is. A belső vándorlásban elsősorban az alkalmazást kereső gazdasági munkások szerepelnek s számuk, különösen a mezei munka idején, hatalmasan megnövekszik.

A tengerentúli kivándorlás mellett igen nagy a belső vándorlás is, mely legszembetűnőbben a római provincia felé irányul; a statisztika 35 ezerre teszi e bevándorlók számát, kiket évente, a nyár elején, a mezőgazdasági munka elvégzésére a nagybirtokosok által megbízott munkásközvetítők idetoborzának, hogy ősszel ismét hazabocsássák őket. E tény azt mutatja, hogy bármily külterjes is e területek művelése, mégis tekintélyes számú munkásra van szükség, s kétségtelen, hogy belterjesebb mivel és mellett a munkás utáni kereslet tetemesen növekednék. Így azonban a jelen birtokviszonyok mellett a vándormunkások helyzete bizonytalan s a legnagyobb mértékben nyomasztó; csak az év egy részében kapnak állandó munkát a rendkívül egészségrelen vidéken, bérük oly csekély, hogy abból megtakarítani semmit nem lehet; kizárólag a munkásközvetítő (*caporale*) hatalma alatt állanak, ki néha ezrivel fogadja fel őket. A *caporale* gyakran igen nagy összegeket szerez, mert az ő kezén megy keresztül az összes munkabér, ő látja el a munkást élelmiszerral, előleget ad neki és mindenkor a legkegyetlenebbül kihasználja e szerencsétlenek védtelen helyzetét, kiknek így nem sokkal jobb sorsuk van a rabszolgáénál. E szégyenletes viszonyokról megkapó képet fest *CELLI (Come vive il eampagnolo dell'Agro romano)*. A bérlőnek azonban, ki a latifundium tulajdonosától átvette a birtokot, a munkásközvetítő nagy hasznára van; egyszerűen megrendeli nála a munkásokat s a felügyelettel sem kell törődnie, pazar és gondnélküli életet folytathat, mert a nagyberlet jól jövedelmez s a legtöbb esetben éppen oly absentista, mint maga a latifundium tulajdonosa. A latifundium okozta visszás állapotokkal nem foglalkozhatunk bővebben, csupán a tényeket soroljuk fel. A latifundium tulajdonosa nem érzi ivatását, mely reá, mint nagybirtokosra, nem csupán termelési, hanem szociális szempontból is messzemenő köte-

lességet ró. A külterjes művelés alatt álló latifundium nem tűr meg nagyobb számú települt, állandó népességet; a népet szinte nomád életre kárhoztatja, ami első sorban a családi élet szétbomlását vonja maga után s erkölcsi és kulturális tekintetben is rendkívüli veszélyeket rejt magában. Végül a munkást egy sereg közvetítő prédájává teszi. A latifundium a haladás útjában áll.

A római provincia északi részében sajátos birtokközösségi alakulatokat látunk, melyek az ottani nagybirtokokból nőttek ki. A területeket állandóan letelepült népesség lakja, melynek régi időkől fogva bizonyos, a szokásjogon alapuló haszonélvezeti jogai voltak a latifundium egyes részein. Ezek a jogok (*usi civici*) a népesség szaporodásával mind erősebben korlátozták a földbirtokos tulajdonát, annyira, hogy idővel magára a tulajdonjogra is bizonytalan állapot állott elő; lassanként e használati jogok szinte közbirtokká alakították a magántulajdont. Világos, hogy az eredeti birtokos nem egykönnyen akart engedni, vele szemben pedig az egyre növekvő népesség arra hivatkozott, hogy nem tud megélni a haszonélvezeti jogok további kiterjesztése nélkül s gyakran erőszakosan foglalta el a földeket. Ily körülmények közt a törvényhozás volt kénytelen közbelépni s a kisajátítást elrendelni és szabályozni, akár a földbirtokos, akár az együttes haszonélvezők javára, de mindig a másik fél megfelelő kárpótlása mellett. Az 1888-iki törvény értelmében számos kisajátítás történt, már eddig mintegy 106.900 hektár területen. A közös, a *collectiv*-birtok tehát nem utópia, sem *hypothesis*, tényleg fennáll s lételet törvény biztosítja; hogy a gyakorlatban beválik-e, az máris kétséges, mert mint PAUL Roux kimutatja, megint az egyéni birtok felé hajlik a szakszerű vezetés és szervezet; e mellett főleg az intenzív termeléshez szükséges tőke hiánya nyomja ezeket a birtokokat. A tények amellet bizonyítanak, hogy sok esetben az érdekeltek a végleges felosztást, máskor a földek örökbérbeadását követelik, s hogy a belterjes művelés csak úgy vihető keresztül, ha a föld hosszabb időn át nem kerül újabb felosztásra. S bár öntudatlan az individuális birtoklás utáni törekvés, mindazonáltal határozottan észlelhető. A jelen pillanatban a *collectiv*-birtok legfőbb előnye, hogy biztosítja a parasztság függetlenségét, mert megszabadí-

totta azt a latifundium szolgáltatásából és ez nagy lépés a czéltudatos termelés, a gazdasági szabadság felé.

Olaszországban az összes adóteher 54%-a a legszegényebb néposztály vállaira nehezedik és a fogyasztási adó a legszigorúbb megfordított fokozatos adó jellegével bír. De a súlyos adók leginkább a kisbirtokos-osztályt sújtják. Adóhátralék miatt évente mintegy 13 ezer birtok kerül árverésre. A rendkívül magas földadó, melynek községi pótdója a 400%-ot is meghaladja, már csak azért is igazságtalan megterhelése az adózóknak, mert az országban nincs egységes földkataszter; a kataszteri munkálatok technikai okok miatt csak lassan haladnak előre.

A legtöbb polgárosult államban a legújabb időkig a földbirtokon fekvő jelzálogi terhekről csupán homályos és alig megbízható adatok álltak fenn, pedig a jelzálogi rendszernek helyes szervezésétől függ nagyrészt az ingatlan birtokok mobilizációjának a kérdése, melyet az európai, amerikai, sőt ausztráliai törvényhozások oly sokféleként igyekeznek megoldani. A hiányos adatok mellett éppen ezért annál nagyobb értéke van az olasz pénzügyministerium legújabb hivatalos kiadványának (*Statistica del debito ipotecario fruiifero*), mely kitűnő és nagyszabású munka részletesen ismerteti az olasz ingatlanon fekvő terheket. E teher az 1903-iki adatok szerint 3 milliárd és 42 millió líra és csupán a kamatozó adósságot foglalja magában. Tisztán a földbirtokon 790 millió a teher és körülbelül ugyanennyi a földekre és épületekre együtt fölvetett kölcsön; a fennmaradó másfél milliárd adósság tisztán épületekre nehezedik. A földbirtokon fekvő terhek Dél-Olaszország birtokait sújtják leginkább, ezek közt is legerősebben a Siciliában és Puglie vidékén elterülő földeket. Általában azonban az olasz jelzálogi terhek a legújabb statisztikai adatok szerint sokkal kedvezőbb színben tűnnek fel, mint azt a régebbi kimutatások alapján várni lehetett volna. Az ingatlanon fekvő teher megoszlása s az a körülmény, hogy az ország északi tartományai, melyek fejlett iparral tűnnek ki, az összes adósságnak majdnem felét viselik, továbbá, hogy igen nagy hányad csupán az épületeket terheli, mindez erősen csökkenteti azon felfogás értékét, mely a földművelő Itáliát, mint a jelzálogi hitelezők mindjobban elerőtlenedő prédáját tünteti fel.

A legújabb időkig az olasz mezőgazdaság haladását, az egybehangzó szakvélemények szerint, a roppant súlyos adóteher mellett a tőkehiány és a kedvezőtlen hitelviszonyok akasztották meg. Az olasz kiscgazda, ha állatállományát akarta, növelni, ha szőlőt akart ültetni vagy modernebb gazdasági eszközökre volt szüksége, csupán méregdrága, havonta 4-12. %-os kölcsönt kaphatott s ezt magánhitelezőtől vette fel, mert az helyben volt; hogy ily körülmények közt mily könnyen az uzsorás kezei közé került, azt nem kell bizonyítani. A terhes feltételek mellett földjavításra, beruházásra alig gondolhatott. Bár az állam megpróbálkozott e visszás állapotok megszüntetésével, kísérlete nem siketült; az általa subvencionált hitelintézetek oly biztosítékokat követeltek, melyeket a kisbirtokos megadni nem tudott. A kérdés megoldására ujabban az érdekeltekből alakult hitelszövetkezetek különféle formái vállalkoztak s az utolsó évtizedben messzemenő eredményeket értek el; azóta a népbankok és takarékbankok egész serege támogatja az ország különböző vidékein létesült mezőgazdasági szövetkezeteket s jórészt ők látják el a földhitel minden szükségletét. Ez intézetek a kiscgazdáknak nagy hasznára vannak. A népbankok tagjainak negyedrésze közülök kerül ki, sőt a mezőgazdasági munkások is 4%-kal vannak képviselve. A bolognai »Banca popolare« húsz év alatt 27.8 millió korona hitelt, a cremonai népbank 1897-ben 3.4 millió korona hitelt nyújtott a parasztbirtokosoknak: a piacenzai takarékbank kölcsönei után csupán 2½%-ot számít; más bankok a mezőgazdasági szövetkezetek hitelleveleit különös kedvezményekben részesítik.

Igen nagy szolgálatot tesznek továbbá az u. n. »*Consorti Agrari*«, mely intézetek (számszerint 192) a legkisebb, tehát a hitelt leginkább nélkülöző gazdák és földműveseknek nyújtanak természetbeni előleget. Évente mintegy 45 ezer egyént látnak el vetőmaggal, gazdasági eszközökkel stb. E nagymérvű szövetkezeti tevékenység mellett is megmarad azonban a földtörvény reformjának kérdése, különösen a méltányosabb bérszerződés megállapítása, a közvetítők kiküszöbölése, a természetbeni fizetés megszüntetése, sürgősen követelve ez égető kérdések törvény általi szabályozását.

Az agrársocialisták Olaszországban az utolsó tíz év alatt

mind több hívet nyernek féktelen izgatásaik révén, különösen a gazdasági munkások közül, kiket már a 80-as évek elején egyesített a socialista mozgalom. Velük szemben a földbirtokososztály legfőbb támasza a felesként dolgozó földműves, a *mezzadro*, ki létérdekből szükségképpen a földesúrhoz csatlakozik. A socialisták éppen ezért követelik a feles rendszer eltörlését, hogy az így meggyengített földbirtokost annál könnyebben kényszeríthessék a földbirtok kisajátításának elfogadására. Ezen erősen forradalmi ízű törekvésekkel szemben a conservatív irány a régi rendszer alapján akarja megoldani az agrárválságot. Hogy a küzdelem melyik fél javára fog eldőlni, azt csak a jövő mutathatja meg.